

Mgr Oskar Bodanka

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-2304-0422

e-mail: oskar.bodanka@gmail.com

Sukcesja odpowiedzialności za przestępstwa przeciwko środowisku po nowelizacji przepisów regulujących odpowiedzialność podmiotów zbiorowych z 2022 r.¹

Succession of liability for environmental crimes after the 2022 amendment of the regulations governing the liability of collective entities

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest zagadnienie ponoszenia odpowiedzialności przez podmioty zbiorowe po zmianach legislacyjnych w 2022 r. Poddano analizie zawinienie za czyn zabroniony podmiotu zbiorowego, pomocniczo wyodrębniono podział na odpowiedzialność ogólną i szczególną – zawężoną do przestępstw przeciwko środowisku. Zbadano zakres sukcesji prywatnoprawnej w kontekście charakterystycznych elementów stosunku prawnego odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Ustalono, że system prawny zawiera specjalną zdolność osób niefizycznych do poniesienia odpowiedzialności osobistej za przestępstwo przeciwko środowisku. W konsekwencji uznano, że sukcesja prywatnoprawna ma charakter ograniczony, stosunek odpowiedzialności jest nieprzenoszalny (osobisty, wygasający). *De lege lata* istnieją inne mechanizmy prawne umożliwiające osiągnięcie celów odpowiedzialności przez blokadę sukcesji.

Słowa kluczowe: specjalna zdolność do poniesienia odpowiedzialności za czyn zabroniony, sukcesja odpowiedzialności, prawa i obowiązki o charakterze ściśle osobistym, blokada sukcesji

JEL: K14, K22, K23

Abstract

The article examines the issue of collective entity liability following the legislative changes introduced in 2022. It has examined the culpability for prohibited acts committed by a collective entity, distinguishing between general liability and special liability, specifically connected with environmental crimes. The article has also explored the scope of private law succession within the specific elements of the legal structure of a collective entity's liability. It has been established that the legal system includes a special capacity for non-physical persons to bear personal liability for environmental crimes. Consequently, it recognizes the inherently limited nature of private law succession, as this liability is non-transferable (personal and expiring). *De lege lata*, the legal framework provides for alternative mechanisms designed to ensure accountability, some of which may effectively prevent or restrict succession.

Keywords: special capacity to bear liability for a prohibited act, succession of liability, strictly personal rights and obligations, succession blockade

Wprowadzenie

Odpowiedzialność karna stanowi najsurowszy środek prawny, cechujący się największym stopniem dolegliwości (tak m.in. Skoczylas, 2011, s. 123). Ryzyko dolegliwości karnej ma najskuteczniejsze oddziaływanie na świadomość społeczeństwa (Skoczylas, 2011). Dla ochrony środowiska

najbardziej istotna jest funkcja represyjno-prewencyjna odpowiedzialności karnej, ponieważ zapobiega w założeniu powstaniu szkody. Istotne jest również stworzenie mechanizmów, które zapewnią wykonanie wyroku. Jeden z nich stanowi odpowiedzialność przedsiębiorców – osób prawnych na podstawie przepisów ustawy z 28.10.2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny za-

bronione pod groźbą kary (dalej: u.o.p.z.). Ustawa zawiera zarówno przepisy materialnoprawne, jaki i proceduralne. Przewiduje sankcje takie jak kary pieniężne oraz środki karne. Ustawa wymienia też katalog przestępstw, których popełnienie będzie skutkowało odpowiedzialnością podmiotu zbiorowego². W poglądach doktryny istnieje spór co do modelu odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za popełnienie przestępstwa (karna, administracyjna czy też inny rodzaj odpowiedzialności publicznoprawnej). W 2022 r. ustawa została znowelizowana³. W przypadku przestępstw przeciwko środowisku podmiot zbiorowy ponosi odpowiedzialność bez uprzedniego skazania osoby fizycznej (art. 4a u.o.p.z.). Wydaje się zatem, że ustawodawca uregulował kolejny model odpowiedzialności. *Prima facie* wyróżnia się ściśle karnoprawny charakter nowej regulacji. Z powyższym związany jest problem egzekwowania odpowiedzialności u.o.p.z. w sytuacji procesów transformacyjnych przedsiębiorcy (zob. Faure, 2021, s. 75–90). W jurysprudencji jako przykład wskazuje się spowodowanie sytuacji, w której w wyniku przeniesienia całości lub części aktywów motywowanej uprawnieniem do zmiany formy prowadzonej działalności gospodarczej podmiot zbiorowy będzie niewypłacalny, albo w związku z transformacją podmiot zbiorowy obciążony odpowiedzialnością zostanie rozwiązany, a odpowiedzialność karna wygaśnie, albo w wyniku transformacji podmiot zbiorowy utraci status podmiotu zbiorowego w rozumieniu art. 2 u.o.p.z. i postępowanie karne zostanie umorzone (Dąbrowski, b.d.). Podobne wątpliwości pojawiły się we francuskim systemie prawnym (regulującym omawianą odpowiedzialność jako karną). Przykładowo wskazuje się wyroki francuskiego sądu kasacyjnego Izby Karnej Cour de Cassation z 20.06.2000 r., 99-86.742⁴. We wskazanym wyroku sąd kasacyjny uznał, że nie można spółce Miroiterie Vauclusienne przypisać odpowiedzialności karnej w związku z tym, że została przejęta przez spółkę Pilkington Sud (a przez to utraciła byt prawny) z uwagi na zasadę odpowiedzialności karnej za czyn własny. Podobnie w wyroku Cour de Cassation, z 14.10.2003 r., 02-86.376⁵ (Furdzik, 2019, s. 88).

Biorąc pod uwagę powyższe, wydaje się, że odpowiedzialność przy tego rodzaju stanie faktycznym ma charakter osobisty, zbliżony do odpowiedzialności *stricto* karnoprawnej. W konsekwencji charakter karnoprawny rozciąga się również na ustalony na jej podstawie obowiązek – cały ustalony stosunek prawny ma charakter ściśle osobisty. Nie jest możliwe przeniesienie odpowiedzialności (wstąpienie w sytuację faktyczną/procesową) ani następstwo prawne obowiązku. Skutkiem tego może być wniosek, że następstwo prawne w ramach różnych części systemu prawnego może mieć niejednorodny charakter. Powyższe negatywnie wpływa na ocenę skuteczności wyroku skazującego. Badania zawarte w artykule mają charakter teoretyczno-dogmatyczny. Zostały zawężone jedynie do przedsiębiorców ze względu na to, że jest to najliczniejsza kategoria mająca istotny wpływ na zmiany w środowisku. W celu zbadania postawionych problemów badawczych posłużono się metodą dogmatycznoprawną poprzez dokonanie analizy

przepisów ustaw, ich systematyzację, połączenie oraz ustalenie właściwego znaczenia norm prawnych.

Zmiana modelu odpowiedzialności podmiotu zbiorowego

Problematyka ustalenia charakteru odpowiedzialności podmiotu zbiorowego stanowi bardzo złożony przedmiot dyskusji w literaturze krajowej i zagranicznej. Problem wynika z redakcji przepisów aktów międzynarodowych, m.in. Konwencji o ochronie interesów finansowych Wspólnot Europejskich, przyjętej przez Radę Unii Europejskiej 26.07.1995 r., oraz protokołów dodatkowych nr I i II do tej Konwencji – przepisy te nie dookreśliły charakteru odpowiedzialności osoby prawnej (zob. szerzej: Pniewska, 2010, s. 182–186; Borkowska, 2021, s. 31–32). W ramach dotychczasowych prac badawczych wypracowano różne teoretyczne podziały modeli odpowiedzialności podmiotu zbiorowego w zależności od przyjętego kryterium (Pniewska, 2010, s. 182–186; Zieliński, 2020, s. 66–89). Mając na uwadze rodzaj zmiany u.o.p.z. z 2022 r., istotne znaczenie ma podział modeli ze względu na kryterium przypisania winy za czyn zabroniony. Ogólnie rzecz ujmując, odpowiedzialność za winę może być:

- 1) pośrednia – potrzebne jest ustalenie winy osoby fizycznej (reprezentujący *sensu largo*); w tym modelu podmiot zbiorowy odpowiada następczo za czyn cudzy, oraz
- 2) bezpośrednia – uznaje się, że podmiot zbiorowy jako samodzielny byt prawny odpowiada za czyn własny.

Z przedstawionego podziału może wynikać wniosek, że wprowadzona zmiana (art. 4a u.o.p.z. z 2022 r.) rozbudowuje model ponoszenia odpowiedzialności. W u.o.p.z. funkcjonują obecnie dwa rodzaje odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za winę.

Pierwszy rodzaj – podstawowy: podmiot zbiorowy zostaje obciążony akcesoryjnie (zgodnie z art. 3 u.o.p.z. uprzednie odwołanie się do czynu osoby fizycznej stanowi warunek konieczny) i niesubsydiarnie (zgodnie z art. 4 u.o.p.z. występuje konieczność wcześniejszego potwierdzenia czynu zabronionego osoby fizycznej orzeczeniem karnym) (Habrat, 2014, kom. do art. 4 ustawy). Ustawa zawiera podwójną konstrukcję winy, składa się na nią: 1) wina osoby fizycznej za czyn zabroniony oraz 2) wina podmiotu zbiorowego za wadliwe działanie w prawie. Ze względu na rodzaj związku funkcjonalnego osoby fizycznej może to być: wina podmiotu zbiorowego w wyborze, wina w nadzorze, wina organizacyjna (art. 5 u.o.p.z.) (Zalewski, 2017, s. 397)⁶. Odpowiedzialność podmiotu zbiorowego zależy od poniesienia odpowiedzialności karnej przez osobę fizyczną. Brak ścisłej identyfikacji osoby fizycznej, która popełniła czyn zabroniony, skutkuje brakiem odpowiedzialności podmiotu zbiorowego (Habrat, 2014, wprowadzenie). Struktura odpowiedzialności materialnoprawnej podmiotu zbiorowego jest złożona, nie ma charakteru samoistnego, ponieważ czyn podmiotu zbiorowego nie jest powiązany z normą sankcjonowaną (katalog przestępstw

z art. 16 u.o.p.z.) (inaczej Tarapata, 2023, s. 110–113). Zdolność do popełnienia czynu zabronionego jest *ex lege* uzależniona od zdolności podmiotowej do zawinienia osoby fizycznej (reprezentujący sensu *largo*)⁷. W aspekcie karnoprawnym podmiot zbiorowy w u.o.p.z. przypomina specyficzny instrument (narzędzie), za „zasłoną” którego osoby fizyczne dokonały deliktu. Wskazany wniosek potwierdza stanowisko Trybunału Konstytucyjnego (dalej: TK): „Podmiotowość prawna osób prawnych, w tym przysługujące im prawa i wolności, jest emanacją praw i wolności osób fizycznych, które tworzą podmioty kolektywne i poprzez te podmioty realizują przysługujące im prawa i wolności. Sankcja nałożona na podmiot zbiorowy nie dotyczy więc abstrakcyjnie ujętej masy majątkowej czy struktury organizacyjnej, ale w ostatecznym rozliczeniu ogranicza wolności i prawa (w tym w szczególności prawa majątkowe) osób fizycznych”⁸. W doktrynie prawa prywatnego również zwraca się uwagę na instrumentalny charakter osobowości prawnej (Osajda, 2016, s. 44 i n.). Z drugiej strony ustawa nakłada sankcję na instrument rozumiany już jako inny podmiot niż faktyczny sprawca czynu. Uzależnienie odpowiedzialności u.o.p.z. od odpowiedzialności osoby fizycznej świadczy o przełamaniu pełnej zdolności prawnej podmiotu zbiorowego do poniesienia odpowiedzialności (co do zasady deklarowanej w art. 2 u.o.p.z.). Ustawa uznaje istnienie pewnej jednostki organizacyjnej (brak zdolności karnoprawnej)⁹, jednak stanowi ona jedynie substrat materialny (funkcjonalno-przedmiotowy), posiadający aktualizującą się *ad hoc* w zależności od etapu postępowania zdolność ustawową u.o.p.z. do wykonywania oznaczonych ustawą praw i obowiązków strony postępowania oraz do wykonania orzeczonych sankcji (jest adresatem norm postępowania wprowadzonych przez u.o.p.z.). Co istotne, w swoim orzeczeniu TK również wskazał, że, taka konstrukcja modelu odpowiedzialności ma jednak charakter represyjny, przy czym nie ma charakteru *stricte* karnego¹⁰.

Drugi rodzaj – szczególny: model zawężony do przestępstw przeciwko środowisku. W modelu powstałym na gruncie art. 4a u.o.p.z. podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności niezależnie od wydania orzeczenia karnego. Przepis funkcjonuje jako *lex specialis* do przepisów dotyczących modelu odpowiedzialności podstawowej, które nie zostały poddane bezpośredniej nowelizacji pod model szczególny (art. 3 i 5 u.o.p.z.). Sposób ukształtowania przepisów ustawy u.o.p.z. i dodany art. 4a u.o.p.z. (brak orzeczenia prejudycjalnego), mimo że zasadniczo zmierza do uproszczenia postępowania (przyspieszenia), to jednak wskazuje na scalenie winy karnoprawnej (sprawcy faktycznego) oraz winy podmiotu zbiorowego. Podmiot zbiorowy od chwili popełnienia czynu zabronionego posiada zdolność do ponoszenia odpowiedzialności za własne zachowanie (podobnie Warchoń, 2022, s. 39).

Działanie osoby fizycznej należy utożsamiać z działaniem podmiotu zbiorowego (czynności konwencjonalne – teoria organów, teoria przedstawicielstwa). W badaniach nad modelem podstawowym stanowiska negujące możliwość przypisania odpowiedzialności karnej podmiotowi

zbiorowemu wskazywały zasadniczo na problem oceny uzależnienia odpowiedzialności od uprzedniego prejudykatu (odpowiedzialność następcza i wtórna) (tak m.in.: Wiak, 2020, s. 206). Fakt ten wpływa na ocenę akcesoryjności winy z art. 3 u.o.p.z. W modelu szczególnym wina ma charakter pierwotny, nieodrębny i samoistny – stanowisko to uzasadnia językowa treść przepisów. Na konstrukcję winy składa się zatem faktyczne działanie – zachowanie osoby fizycznej – wykrywane przez prawo jako działanie osoby niefizycznej. Z mocy art. 3 w zw., z art. 4a i art. 2 u.o.p.z. dekodowanie odpowiedzialności będzie zmierzać do: ustalenia działającego; zbadania zachowania – zawinienia wewnątrz procesu decyzyjnego korporacji skutkującego czynem zabronionym – przestępstwem (wybór, nadzór, zorganizowanie); wykazania, że podmiot zbiorowy osiągnął korzyść; oraz zbadania umocowania (w rozumieniu art. 3 u.o.p.z.) ocenianego zgodnie z przepisami ustrojowymi podmiotu zbiorowego w przypadku przedsiębiorców, czyli na podstawie umowy (statutu) z uwzględnieniem przepisów Kodeksu cywilnego (dalej: k.c.) i Kodeksu spółek handlowych (dalej: k.s.h.). Natomiast przepis art. 5 u.o.p.z. stanowi rozwinięcie przesłanek odpowiedzialności podmiotu zbiorowego (dodatkowe kryteria). *A contrario* pkt 1 i 2 przepisu określają przesłanki wyłączenia zawinienia podmiotu zbiorowego. Na całość związku przyczynowego złożą się zatem wina za istnienie wady po stronie podmiotu zbiorowego (art. 5 u.o.p.z.) skutkująca winą za czyn zabroniony. Nie przesądzając jednoznacznie rodzaju odpowiedzialności modelu szczególnego, należy stwierdzić, że nowelizacja, formułując odpowiedzialność, uwzględnia systemową naturę prawną osoby niefizycznej oraz odrębny charakter podmiotowości prawnej. Dotyczy jednak jedynie podmiotów zbiorowych dokonujących przestępstw przeciwko środowisku. Odrębny charakter odpowiedzialności podkreśla również zmodyfikowany zakres orzekanej kary finansowej w art. 7a u.o.p.z. Taki sposób regulacji świadczy o wprowadzeniu ograniczonej zakresowo, lecz specjalnej zdolności materialnoprawnej podmiotów niefizycznych do ponoszenia odpowiedzialności za czyn zabroniony jako za czyn własny¹¹. Przyjmuje się, że normy szczególne modyfikują zasadę ogólną (pełnej zdolności)¹². Należy ją zatem uznać za surogat cechy osobistości, odpowiadający osobistości ze zdolności karnoprawnej osób fizycznych, dostosowany do natury osób niefizycznych.

Zagadnienie przenoszalności odpowiedzialności i obowiązku o charakterze karnoprawnym

Cechą podmiotów niefizycznych – jako konstrukcji jurystycznej – jest ciągłość istnienia (funkcjonowania) (Osajda, 2016, s. 41–53). Jednocześnie inną typową cechą jest zdatność transformacyjna, czyli zmiana w strukturze organizacyjnej, uzasadniona gospodarczo (Katner, 2020, s. 373–379). Skutkiem procesów może być następująca *ex lege* sukcesja uniwersalna, obejmująca swoim zakresem

prawa i obowiązki prywatno- i publicznoprawne. Sukcesję praw i obowiązków poprzednika normuje k.s.h. uzupełniany przepisami innych ustaw, przy czym dodatkowe przepisy stanowią *lex specialis*. W jurysprudencji pojawiły się poglądy o szerokim zakresie sukcesji z k.s.h., obejmującym sukcesję publicznoprawną, o ile przepis szczególnie nie wyłącza sukcesji (Szumański, 2001, s. 11)¹³. Należy jednak dodać, że w związku z brakiem tożsamości podmiotowej ustawodawca jednocześnie wyłącza sukcesję praw i obowiązków (poszczególnych składników) w określonych sytuacjach. Wyjątki te mogą wynikać z decyzji organu¹⁴, przepisów ustawy, w tym normatywnego charakteru praw i obowiązków (rozszerzenie wyjątku z uwagi na istotne dla systemu zasady prawa). W literaturze podkreśla się, że w zgodzie z zasadą *exceptiones non sunt extendendae* oprócz ustaw wyjątki mogą wynikać z norm pozostających w sprzeczności z zasadą prawną (wartości szczególnie istotne dla systemu prawnego) (Koszowski, 2019, s. 209)¹⁵. W odniesieniu do odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w u.o.p.z. również brak jest przepisu *explicite* regulującego sukcesję. Systemowo prawo karne nie normuje mechanizmu sukcesji odpowiedzialności (Pawelec, 2018, s. 25). Częściowo stanowi o niej jedynie art. 26a u.o.p.z., z którego treści wynika, że sąd może zastosować wobec podmiotu zbiorowego m.in. środek zapobiegawczy w postaci zakazu łączenia się, podziału lub przekształcenia się podmiotu zbiorowego, jeśli proces transformacyjny uniemożliwi lub poważnie utrudni osiągnięcie celów postępowania¹⁶. Przepis nie normuje ani sytuacji faktycznej – zdarzenia, z którym ustawa wiąże odpowiedzialność (powstanie stosunku prawnego odpowiedzialności), ani ustalonej prawnie i skonkretyzowanej postaci formy ponoszenia odpowiedzialności (wykonania sankcji karnej). Wskazana regulacja nie przesądza jednoznacznie o wygaśnięciu odpowiedzialności i obowiązku u.o.p.z. *Prima facie* ma na celu jedynie zapewnienie prawidłowego toku postępowania, a następstwo prawne odniesie skutek względem odpowiedzialności u.o.p.z. Z drugiej strony, istnienie wskazanego przepisu (ziszczanie się transformacji) doprowadzi do jej wygaśnięcia. Dzieje się tak również w braku postanowienia o zastosowaniu środka zapobiegawczego.

Zgodnie z wcześniejszymi analizami można przyjąć, że model ogólny odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za czyn zabroniony ma charakter mieszany – jedynie częściowo osobisty (pozbawiony autonomii podmiotowej zawinienia karnoprawnego). W złożonym stosunku prawnym (u.o.p.z.), pomimo innych podstaw zawinienia, działanie sprawcy jest warunkiem odpowiedzialności podmiotu zbiorowego (art. 3 u.o.p.z.). Orzeczenie prejudycjalne jest w istocie nośnikiem zawinienia, który *ex lege* jest przypisany podmiotowi zbiorowemu. Więż ta ma charakter materialnoprawny (przypomina specyficzny rodzaj współuczestnictwa materialnego koniecznego). Istotnym elementem tak złożonego stosunku odpowiedzialności jest więc wiązanie oznaczonej osoby fizycznej z oznaczonym, pierwotnym podmiotem zbiorowym (z chwili popełnienia czynu zabronionego). Jako nieprzenoszalną (wygasającą) można określić zatem sytuację faktyczną oraz status procesowy.

Przenoszalnym elementem stosunku odpowiedzialności wydaje się prawomocnie orzeczona sankcja dotycząca majątku (kara pieniężna). Stanowisko takie zajęli A Krawczyk i A Giehsmann (2016, s. 64). Również w jurysprudencji, biorąc za przykład wykładnię prounijną¹⁷, coraz częściej wskazuje się, że prawomocna publicznoprawna kara finansowa (o represyjnym charakterze) stanowi element pasywów spółki z uwagi nie tyle na odrębność podmiotową, ile na ciągłość funkcjonalno-ekonomiczną struktury organizacyjnej. Należy jednak zauważyć, że prawomocny wyrok (obowiązek) jest skierowany wobec określonej przez u.o.p.z. struktury normatywnej i dotyczy podmiotu zbiorowego (substratu) tego, z którego winą (i konieczną rozciągniętą karnoprawną winą osoby fizycznej działającej tak jak „przedstawiciel”), została powiązana odpowiedzialność (tak też Krawczyk & Giehsmann, 2016, s. 62–63). Zmiana podmiotowa zatem będzie modyfikowała istotę specyficznej konstrukcji ustawowej – złożonego stosunku prawnego – i wpłynie na wykonalność sankcji karnej. Ustawa samodzielnie kształtuje więź korporacyjno-prawną, jest ona związana z czynnikiem podmiotowości osoby fizycznej w rozumieniu u.o.p.z.

Wątpliwości co do następstwa prawnego będą również dotyczyć modelu szczególnego, który odpowiada osobistej cesze z odpowiedzialności z klasycznego modelu odpowiedzialności karnej osoby fizycznej. Reżim ten charakteryzuje się systemowo ściśle osobistym charakterem. Ustalona zostaje wina osoby fizycznej, sprawca ponosi odpowiedzialność bezpośrednio (art. 1, art. 21, art. 55 i art. 239 § 1 Kodeksu karnego, dalej: k.k.), a reakcja karna dotyczy sprawcy czynu¹⁸. W konsekwencji zarówno odpowiedzialność, jak i obowiązek mają charakter nieprzenoszalny (art. 922 § 2 k.c.). Zasadę osobistości wzmacniają również przepisy postępowania. Śmierć osoby fizycznej jest przesłanką negatywną wszczęcia postępowania karnego, śmierć oskarżonego skutkuje umorzeniem postępowania karnego (art. 17 § 1 pkt 5 oraz art. 439 § 1 pkt 9 Kodeksu postępowania karnego – dalej: k.p.k.). Śmierć skutkuje również umorzeniem postępowania wykonawczego (art. 15 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego). Osobisty charakter dotyczy obowiązku niemajątkowego oraz obowiązku majątkowego (Książak, 2017, s. 47). Kara podporządkowana jest celowi, do którego osiągnięcia zmierza prawo karne, a jest nim odpłata za czyn (Szeleszczuk, 2024). Istotą przedstawionej systemowej konstrukcji jest więc wiązanie odpowiedzialności z konkretną podmiotowością prawną (osobowością człowieka). W tym kontekście sposób indywidualizacji odpowiedzialności wynikającej z u.o.p.z. przybliża odpowiedzialność podmiotu zbiorowego do odpowiedzialności karnej osoby fizycznej. W toku postępowania sąd powinien ustalić, że czyn zabroniony był zawiniony, karygodny, bezprawny. W konsekwencji do modelu odpowiedzialności należy stosować tożsame zasady jak w przypadku odpowiedzialności karnej osób fizycznych. Zgodnie z poglądem M. Kuć indywidualizacja wymiaru kary pozwala uzyskać odpowiedni stopień adekwatności sankcji karnej w stosunku do popełnionego przestępstwa (Kuć, 2007, s. 31–33). W modelu

odpowiedzialności szczególnej cały stosunek prawny jest w istocie skierowany do podmiotowości – osobowości prawnej – osoby prawnej (niepełnej osoby prawnej), nie zaś do ciągłości faktycznej działalności – substratu majątkowego. Fakt ten powoduje nieprzenoszalność odpowiedzialności szczególnej w toku procesów transformacyjnych skutkujących sukcesją i ustaniem poprzednika prawnego. Stanowi zatem normatywny wyjątek od następstwa w rozumieniu k.s.h. (ustawa stanowi inaczej). Pogląd ten można negować, powołując się na jurydyczny charakter podmiotu zbiorowego, przy użyciu argumentu odpowiedniego stosowania przepisów¹⁹. Należy jednak mieć na uwadze, że w systemie prawnym istnieją i znajdują już uznanie jurydyczne konstrukcje, które formalnie determinują łączący się z nimi stosunek prawny, np. wyodrębnienie rzeczy *res extra commercium* (określona rzecz ma jurydyczną cechę, która wpływa na zachowanie wszystkich uczestników obrotu). Istnieje grupa specyficznych praw (obowiązków) o *ex lege* osobistym (nieprzenoszalnym) charakterze powiązanym z podmiotowością prawną. W literaturze wskazuje się jako przykład uprawnienia korporacyjne (Hotel, 2014, s. 56)²⁰. Ustawodawca nie dokonał jednak w omawianym zakresie modyfikacji. Nie można zatem przesądzić o skuteczności następstwa stosunku publicznoprawnego – odpowiedzialności – na podstawie jedynie przepisów prywatnoprawnych (k.s.h.). Należy zauważyć, że przy innych konstrukcjach stosunków prawnych powiązanych z podmiotowością prawną w prawie prywatnym ustawodawca jednak dodatkowo potwierdza możliwość następstwa, jak np. przy roszczeniach dotyczących dóbr osobistych zgodnie z art. 445 w zw., z art. 43 k.c.²¹ Nie można też uznać, że wpis transformacji dokonany przez sąd rejestrowy stanowi odpowiednik „wyrażenia zgody” przez sąd na przeniesienie (odnowienie) obowiązku karnoprawnego. Taka konstrukcja jest powszechna w ustawach reglamentacyjnych, jednak *explicite* przepisy szczególne przewidują kompetencję dla organu administracji, w tym dla tego, który był właściwy rzeczowo do załatwienia sprawy.

Skuteczność skazującego wyroku karnego – blokada sukcesji

W związku z przedstawionymi wątpliwościami *de lege lata* należy stwierdzić, że doprowadzenie przez osoby fizyczne kierujące podmiotem zbiorowym do sytuacji niemożności wykonania skazującego wyroku karnego będzie formą obejścia prawa, a w związku z tym te działania okażą się nieważne (w rozumieniu prawa prywatnego). Działanie te nie będą związane z czynnościami procesowymi podmiotu zbiorowego, będzie to inna czynność podjęta w ramach przysługujących mu uprawnień korporacyjnych. Jednocześnie czynność ta doprowadzi do obejścia przepisów wykonawczych (art. 42 u.o.p.z.) poprzez uniemożliwienie pociągnięcia do odpowiedzialności sprawcy czynu zabronionego i osiągnięcie celów ustawy. Należy mieć na uwadze, że taki sam skutek nastąpi zarówno, jeśli

transformacja będzie uzasadniona gospodarczo, jak i dokonana w celu uniknięcia odpowiedzialności. Rozwiązaniem w takiej sytuacji mogłaby być dwuetapowa blokada sukcesji, pierwsza w toku postępowania, z zastosowaniem art. 26a u.o.p.z. przez sąd karny. Druga, na etapie wykonawczym – przez sąd rejestrowy. Zakres kognicji sądu rejestrowego stanowi kwestię dyskusyjną w jurysprudencji²². Natomiast zasadne wydaje się być stanowisko uznające szeroki zakres kognicji zgodnie z art. 23 u.k.r.s. Zakładając, że sąd jest obowiązany badać legalność czynności procesowej podjętej przez wnioskodawcę, oraz zgodnie z powszechnym poglądem w jurysprudencji sąd bierze nieważność czynności prawnej pod uwagę z urzędu²³. Zgodnie z art. 23 u.k.r.s. sąd rejestrowy powinien zbadać, czy okoliczności sprawy wskazują na naruszanie prawa przy dokonaniu czynności prawnej podlegającej wpisowi oraz czy uchwała została podjęta w okolicznościach niezgodnych z prawem powodujących jej nieważność²⁴ (Gapska & Studzińska, 2020)²⁵. Trafne jest również stanowisko K. Bilewskiej, zgodnie z którym, jeśli przyjąć, że sąd rejestrowy nie posiada kognicji do badania wadliwości uchwały, to jeśli stwierdzi wysokie prawdopodobieństwo wadliwości, powinien w trybie art. 59 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. zawiadomić prokuratora, który ma legitymację do wytoczenia powództwa o stwierdzenie nieważności (art. 7 k.p.c.) (Bilewska, 2018, s. 73–82). Niemniej jednak w wyniku wykrycia przeszkód²⁶ do dokonania wpisu sąd rejestrowy powinien oddalić wnioski o wpis na podstawie art. 58 § 1 i 2 k.c. w zw. z *in principio* art. 2 k.s.h. w zw. z obojętnością przepisów: art. 42 u.o.p.z. oraz art. 2 § 1 k.p.k. (nieważność bezwzględna)²⁷. Natomiast do zaskarżenia istniejącego już wpisu albo uchwały o transformacji podmiotu zbiorowego legitymację czynną będzie miał prokurator zgodnie z art. 60 § 2 oraz art. 7 i art. 55–57 k.p.c. Należy podkreślić, że to wpis do KRS ma charakter konstytutywny (decyduje o skuteczności transformacji). W tym aspekcie postępowanie rejestrowe pełni dodatkowo kontrolę skuteczności sankcji karnej. Wskazane rozwiązanie wydaje się być jednak celowe jedynie wobec kar o charakterze majątkowym.

Podsumowanie

Reasumując wnioski badawcze, należy stwierdzić, że nowelizacja ustawy rozbudowała model odpowiedzialności o sytuację, kiedy osoba niefizyczna ponosi odpowiedzialność za własne zachowanie (bezpośrednią). Uzyskała ona zatem zdolność materialnoprawną do poniesienia odpowiedzialności za przestępstwa przeciwko środowisku. Oczywiście jest, że stosując odpowiedzialność wobec podmiotów zbiorowych, należy brać pod uwagę naturę osoby niefizycznej (odpowiednie stosowanie). Z powyższym związana jest jednak wątpliwość co do procesu transformacyjnego skutkującego sukcesją uniwersalną w prawie prywatnym i pytaniem o doniosłość konstrukcji osobowości prawnej – czy ustaje zgodnie z art. 35 k.c., czy też

pokrywa się (scala) z następcą prawnym. Ustawa regulująca odpowiedzialność tej luki nie wypełnia. Uwzględniając przepisy dotyczące podmiotowości prawnej oraz procesy transformacyjne, odpowiedź na drugie postawione pytanie jest negatywna. Pomimo że osoba prawna jest konstrukcją normatywną, to jednak zgodnie z wolą ustawodawcy wyposażona została w prawa i obowiązki ściśle osobiste – wynikające z podmiotowości prawnej, czego dowodzą dobra osobiste (art. 43 k.c.) i ich ochrona. Przyjmując, że systemowy stosunek odpowiedzialności karnoprawnej jest skierowany do podmiotowości prawnej, należy konsekwentnie stwierdzić, że odpowiedzialność ta wygasa z chwilą transformacji podmiotu zbiorowego. Tym samym stosunek ten stanowi normatywną postać wyjątku od zasady sukcesji

w rozumieniu k.s.h. (ustawa stanowi inaczej). *De lege lata* można znaleźć mechanizmy służące przeciwdziałaniu transformacji, jednak również w ich przypadku istnieją wątpliwości co do skuteczności.

Zagadnienie odpowiedzialności karnoprawnej osób niefizycznych współcześnie zyskuje na znaczeniu z dwóch powodów. Po pierwsze, stanowi atrakcyjne narzędzie do sankcjonowania nowych technologii. Po drugie, z uwagi na postępujące zjawisko konwersji odpowiedzialności karnej w odpowiedzialność administracyjną (karno-administracyjną). Tym bardziej należy przychylić się do postulatów poprawy przepisów regulujących tego rodzaju odpowiedzialność oraz, co wykazał artykuł, w szczególności uregulowania zasad następstwa prawnego.

Przypisy/Notes

¹ Badania przedstawione w artykule zostały sfinansowane przez Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, w ramach grantu badawczego 02-0607-2.

² Zob. definicję legalną podmiotu zbiorowego – art. 2 u.o.p.z.

³ Ustawa z 22.07.2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej (Dz.U. 2022, poz. 1726).

⁴ Bulletin criminel 2000, nr 237, s. 702.

⁵ Bulletin criminel 2003, nr 189, s. 778.

⁶ Zob. przesłanki uruchomienia modelu podstawowego odpowiedzialności uregulowane w art. 3–5 u.o.p.z.

⁷ Ustawa określa własną figurę prawną powiązania osoby fizycznej z podmiotem niefizycznym, konstrukcja zawarta w art. 3 u.o.p.z. stanowi o specyficznej więzi, przypominającej przedstawicielstwo ustawowe, przy czym „przedmiot umocowania” stanowi dokonanie czynu zabronionego.

⁸ Wyrok TK z 3.11.2004 r., K 18/03, LEX nr 133746. - Omawiane stanowisko TK powoduje jednak wątpliwości, jeśli przyjąć, że w istocie chodzi o ukaranie osób fizycznych, należałoby uznać, że przepisy ustawy zmierzają do obejścia systemowej zasady *ne bis in idem*.

⁹ Pomimo, że jest jednocześnie podmiotem w rozumieniu innych systemów.

¹⁰ Zgodnie z orzeczeniem do modelu odpowiedzialności ogólnej znajdują zastosowanie konstytucyjne zasady ponoszenia odpowiedzialności, w szczególności gwarancje wynikające z art. 42 Konstytucji RP. Należy dodać, że charakter ten dotyczy wielu innych postępowań, których celem jest nałożenie formy ograniczenia praw, wolności jednostki.

¹¹ W doktrynie określana też jako odcinkowa zdolność, szcztkowa zdolność (Kubot, 2007, s. 563–564).

¹² Tak przykładowo: ograniczając zdolność jak art. 296 k.c. lub poszerzając zdolność, jak wskazują art. 28 i art. 29 oraz art. 30 § 1 k.p.a. (zdolność administracyjnoprawna) – Wolter i in., 2020, s. 247–250; Kosik, 1958.

¹³ Zob. też wyrok WSA w Warszawie z 20.11.2014 r., VI SA/Wa 3143/13, LEX nr 1816357.

¹⁴ Z tym zastrzeżeniem, że decyzja ta ma charakter związany – zob. wyrok WSA w Warszawie z 9.06.2004 r., II SA 3543/02, LEX nr 160473.

¹⁵ Podobne stanowisko zaaprobowali A. Krawczyk i A. Giehsmann (2016, s. 57–58), tak też P. Wajda (2018, s. 44) w kontekście administracyjnych kar pieniężnych.

¹⁶ Uogólniony wniosek wynika z istoty środka zapobiegawczego oraz uwag projektodawcy – zob. Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny i niektórych innych ustaw, VII kadencja, druk sejmowy nr 870, s. 153.

¹⁷ Przykładowo wyrok TSUE z 5.03.2015 r., C-343/13, LEX nr 1652019.

¹⁸ Pośrednio sankcja karna (w przestrzeni faktycznej) może wpłynąć na sytuację osób trzecich.

¹⁹ W tym stawiając zarzut antropomorfizacji osoby prawnej. Jest on jednak o tyle nietrafny, że system prawny funkcjonuje obok jako konstrukcja fikcyjna (jak być powinno). Nie zawsze musi ściśle wyrażać przestrzeń faktyczną. Nie powinno zatem dziwić, że w systemie norm określone skutki wiążą się z konstrukcją normatywną osobowości prawnej – osoby prawnej. Podobnie jest z resztą z konstrukcją podmiotowości prawnej – osoby fizycznej, którą prawo może limitować choćby przez określenie interesu prawnego, ograniczenie w zdolności do czynności prawnych, ograniczenie zdolności postulacyjnej, albo rozszerzać – zdolność ustawową nasciturusa.

²⁰ Zob. orzecznictwo dotyczące dóbr osobistych osoby prawnej – wyrok SN z 16.10.2015 r., I CSK 865/14, LEX nr 1821130., uchwała SN z 9.11.2017 r., III CZP 43/17, LEX nr 2388127., uchwała SN z 3.10.2023 r., III CZP 22/23, LEX nr 3609802.

²¹ Tamże; wyrok SN z 24.09.2008 r., II CSK 126/08, LEX nr 464461.

²² Kolizja przepisów: art. 23 ust. 1 ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym (dalej: u.k.r.s.) z art. 252, 425, 509, 544, 567 k.s.h. oraz pośrednio art. 17 pkt 42 Kodeksu postępowania cywilnego (dalej: k.p.c.).

²³ Tak przykładowo – wyrok SN z 13.06.2002 r., III RN 108/01, LEX nr 53660.

²⁴ Na taką okoliczność składa się również podjęcie uchwały w celu obejścia prawa.

²⁵ Zob. też postanowienie SN z 28.03.2017 r., II CSK 488/16, LEX nr 2298292.; por. – wyrok SN z 12.09.2018 r., II CSK 698/17, LEX nr 2566921.

²⁶ Informacja o ukaraniu podmiotu zbiorowego jest ujawniona w systemie KRK (art. 1 ust. 3 u.k.r.k.).

²⁷ Zob. wyrok SN z 15.10.2009 r., I CSK 94/09, LEX nr 533566.

Bibliografia/References

Literatura/Literature

- Bilewska, K. (2018). O dopuszczalności orzekania przez sąd rejestrowy w przedmiocie ważności uchwał zgromadzeń spółek kapitałowych. W: A. Dańko-Roesler, M. Leśniak, M. Skory, & B. Softys (red.), *Ius est ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Frąckowiakowi* (73–82). Stowarzyszenie Notariuszy RP.
- Borkowska, K. K. (2021). Przesłanki odpowiedzialności podmiotu zbiorowego w prawie polskim i szwajcarskim – uwagi na tle prawnoporównawczym. *Studia Prawnoustrojowe*, (53), 31–32. <https://doi.org/10.31648/sp.7025>

- Dąbrowski, A. (b.d.). *Przejście odpowiedzialności za czyny zabronione pod groźbą kary w przypadku przekształcenia, łączenia lub podziału podmiotu zbiorowego. Komentarz praktyczny*. ABC, LEX/el.
- Faure, M. G. (2021). *Tackling environmental crimes under EU Law: The liability of companies in the context of corporate mergers and acquisitions*. Furdzik, D. (2019). Analiza kar i środków karnych w ustawie z dnia 28 października 2002 roku o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary na tle prawoporównawczym. *Prokuratura i Prawo*, (5).
- Gapska, E., & Studzińska, J. (2020). *Postępowanie nieprocesowe*. Wolters Kluwer.
- Habrat, D. (2014). *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Komentarz*. LEX/el.
- Hotel, M. (2014). Podmiotowa restrukturyzacja spółki a wygaśnięcie uprawnień osobistych. *Przegląd Prawa Handlowego*, (8).
- Katner, W. J. (red.). (2020). *Prawo gospodarcze i handlowe*. Wolters Kluwer.
- Kosik, J. (1958). Uwagi do zagadnienia tzw. specjalnej zdolności prawnej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego*, (10), 51–84.
- Kosowski, M. (2019). *Dwadzieścia osiem wykładów ze wstępu do prawoznawstwa*. Wydawnictwo CM.
- Krawczyk, A., & Giehsman, A. (2016). Sukcesja odpowiedzialności karnej łączących się spółek. *Prokuratura i Prawo*, (7-8).
- Księżak, P. (2017). *Prawo spadkowe*. Wolters Kluwer.
- Kubot, Z. (2007). Odcinkowa (szczątkowa) zdolność prawna W: J. Stelina & A. Wypych-Żywicka, (red.), *Człowiek, obywatel pracownik. Studia z zakresu prawa. Księga jubileuszowa poświęcona Profesor Urszuli Jackowiak*. Uniwersytet Gdański.
- Kuć, M. (2007). *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*. Towarzystwo Naukowe KUL.
- Osajda, K. (2016). Za kurtyną osobowości prawnej (o istocie „osoby prawniczej”). *Kwartalnik Nauka*, (1).
- Pawelec, S. (2018). Łączenie, podział, przekształcanie i nabywanie spółek handlowych w świetle nowej Ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. *Forum Prawnicze*, 5(49).
- Pniewska, M. (2010). Problematyka charakteru prawnego odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary w prawie polskim. *Studia Iuridica Toruniensia*, (6). <https://doi.org/10.12775/SIT.2010.008>
- Skoczylas, J. (2011). Pojęcie i rodzaje odpowiedzialności prawnej w ochronie środowiska. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Służby Pożarniczej*, (41).
- Szeleszczuk, D. (2024). Komentarz do art. 46 Kodeksu karnego. W: A. Grześkowiak, & K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*. Legalis/el.
- Szumański, A. (2001). Nowe polskie prawo spółek handlowych. *Przegląd Prawa Handlowego*, (1).
- Tarapata, S. (2023). W poszukiwaniu adekwatnego modelu przypisania odpowiedzialności karnej podmiotowi zbiorowemu. *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, (2).
- Wajda, P. (2018). Przejście obowiązku zapłaty kary pieniężnej na bank przejmujący. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 6 kwietnia 2017 r. (III SK 15/16). *Monitor Prawa Bankowego*, (6/91).
- Warchoń, M. (2022). Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za przestępstwa środowiskowe. W: M. Wielec (red.), *Przestępczość środowiskowa – współczesne wyzwania dla organów ścigania oraz Inspekcji Ochrony Środowiska*. Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości.
- Wiak, K. (2024). Komentarz do art. 116 Kodeksu karnego. W: A. Grześkowiak, & K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*. Legalis/el.
- Wolter, A., Ignatowicz, J., & Stefaniuk, K. (2020). *Prawo cywilne – Zarys części ogólnej*. Wolters Kluwer.
- Zalewski, W. (2017). Odpowiedzialność podmiotu zbiorowego w prawie karnym – w poszukiwaniu racjonalności. *Gdańskie Studia Prawnicze*, (37).
- Zieliński, S. (2020). *Prawo do obrony podmiotu zbiorowego*. Uniwersytet w Białymstoku.

Akty prawne/Legal acts

- Ustawa z 23.04.1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 2023 r., poz. 1610, ze zm.).
- Ustawa z 17.11.1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2023 r., poz. 1550, ze zm.).
- Ustawa z 6.06.1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r., poz. 17).
- Ustawa z 6.06.1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2023 r., poz. 127, ze zm.).
- Ustawa z 24.05.2000 r. o Krajowym Rejestrze Karnym (Dz.U. z 2024 r., poz. 276).
- Ustawa z 15.09.2000 r. Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2024 r., poz. 18, 96).
- Ustawa z 28.10.2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2023 r., poz. 659).
- Ustawa z 22.07.2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej (Dz.U. z 2022 r., poz. 1726).

Inne dokumenty/Other documents

Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny i niektórych innych ustaw, VII kadencja, druk sejmowy nr 870.

Orzecznictwo/Judgments

- Wyrok TSUE z 5.03.2015 r., C-343/13, LEX nr 1652019.
- Wyrok TK z 3.11.2004 r., K 18/03, LEX nr 133746.
- Postanowienie SN z 28.03.2017 r., II CSK 488/16, LEX nr 2298292.
- Uchwała SN z 9.11.2017 r., III CZP 43/17, LEX nr 2388127.
- Uchwała SN z 3.10.2023 r., III CZP 22/23, LEX nr 3609802.
- Wyrok SN z 13.06.2002 r., III RN 108/01, LEX nr 53660.
- Wyrok SN z 24.09.2008 r., II CSK 126/08, LEX nr 464461.
- Wyrok SN z 15.10.2009 r., I CSK 94/09, LEX nr 533566.
- Wyrok SN z 16.10.2015 r., I CSK 865/14, LEX nr 1821130.
- Wyrok SN z 12.09.2018 r., II CSK 698/17, LEX nr 2566921.
- Wyrok WSA w Warszawie z 9.06.2004 r., II SA 3543/02, LEX nr 160473.
- Wyrok WSA w Warszawie z 20.11.2014 r., VI SA/Wa 3143/13, LEX nr 1816357.

Mgr Oskar Bodanka

Absolwent Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Doktorant w Szkole Doktorskiej KUL.

Mgr Oskar Bodanka

Graduate of the Faculty of Law, Canon Law and Administration at the John Paul II Catholic University of Lublin. PhD candidate at the KUL Doctoral School.